

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie

Zprávy a oznámení

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Vol. 59 (2014), No. 2, 169--174

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/143896>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 2014

Institute of Mathematics of the Academy of Sciences of the Czech Republic provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This paper has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://project.dml.cz>

Zprávy oznámení &

JUBILEUM PROFESORA IVANA NETUKY

Kdo Ivana Netuku zná, jen stěží uvěří, že se 7. července tohoto roku dožívá sedmdesátilet. Připomeňme stručně pár fakt: narodil se v Hradci Králové a tam také chodil do SVVŠ. Po jejím absolvování ho zájem přivedl na Matematicko-fyzikální fakultu UK. Po prvním dvouletí se hlásil na matematickou analýzu. O tuto specializaci byl tehdy větší zájem než určovalo tzv. směrné číslo, losovalo se, a Ivan se ocitl na specializaci aplikovaná matematika. Byl vynikajícím studentem, a tak dostal nabídku pokračovat jako interní aspirant, avšak již po dvou letech byl přijat na místo asistenta.¹

Pod vedením Josefa Krále se začal spolu s několika kolegy zabývat teorií potenciálu. Měl možnost se v roce 1969 zúčastnit letní školy z teorie potenciálu v italské Strese, kde se setkal se světovými špičkami tohoto oboru, např. s M. Brelotem, H. Bauerem, C. Constantinescem, A. Corneou, J. Denym, J. L. Doobem a dalšími. V rámci mezivládního stipendia odjel na akademický rok 1973/74 do Francie, kde se na Université Paris VI pravidelně setkával s M. Brelotem, G. Choquetem a s jinými významnými francouzskými i zahraničními matematiky. Byl tam již dříve osobně pozván na asistentké místo k prof. Brelotovi, ale tuto nabídku mu československé úřady nedovolily akceptovat, osobní pozvání tehdy bylo považováno za podezřelé.

¹Viz též PMFA 49 (2004), 76–78.

Někdy se říká, že teorie potenciálu je křížovatkou matematiky. Zde je jeden z kořenů Ivanových širokých matematických zájmů zahrnujících teorii míry a integrálu, parciální diferenciální rovnice, reálnou i komplexní analýzu, teorii aproximace, funkcionální analýzu, integrální rovnice, harmonickou analýzu a konvexitu. Napsal více než stovku vědeckých a odborných prací, podílel se na 12 učebních textech a je spoluautorem více než sedmisetstránkové monografie *Integral Representation Theory: Applications to Convexity, Banach Spaces and Potential Theory* (De Gruyter, 2010). Jeho původní práce se týkají např. Dirichletovy úlohy, metody integrálních rovnic pro okrajové úlohy, potenciálů, harmonických funkcí, jemné topologie, harmonických prostorů apod. Vyřešil sám nebo se spoluautory celou řadu významných problémů, které formulovali např. G. Choquet, H. Bauer, M. Brelot, A. Cornea, B. W. Schulze, N. Watson či W. Wendland.

Ivan nepovažoval žádnou práci ve prospěch matematiky za zbytečnou. Formou překladů zprostředkoval širší matematické veřejnosti velmi zajímavé články a je jed-

ním z překladatelů populární učebnice W. Rudina *Real and Complex Analysis*. Podílel se na propagaci matematiky na MFF UK, kde spoluzakládal dodnes pořádaný Den otevřených dveří, provázal studenty na zahraničních praxích i na mezinárodních matematických soutěžích ISTAM. Založení podobné soutěže inicioval i u nás, běžela každoročně téměř deset let. Prošel mnoha funkcemi: dvakrát byl členem Akademického senátu MFF UK, dlouhodobě působil ve vědecké radě MFF UK i ve vědeckých radách mimopražských vysokých škol, založil Historickou komisi MFF UK, byl dlouholetým ředitelem Matematického ústavu UK a 25 let vedoucím redaktorem časopisu *Commentationes Mathematicae Universitatis Carolinae*. Byl členem celostátní Komise pro vědecké hodnosti a v současné době je v AV ČR místopředsdou Grémia pro vědecký titul doktor věd a je členem Akademického sněmu AV ČR. Mnoho práce věnoval i Jednotě českých matematiků a fyziků. Stál u zrodu Matematické vědecké sekce a je členem redakční rady časopisu Pokroky matematiky, fyziky a astronomie.

Některé z jeho funkcí měly evropský rozměr: byl členem výboru *Tables Rondes* prvního Evropského matematického kongresu a členem *Publications Committee of European Mathematical Society*. Mimo MFF UK se málo ví o tom, že kontakty s EMS mu umožnily získat vedení recenzní rubriky časopisu *European Mathematical Society Newsletter*, kterou společně s Vladimírem Součkem pak vedl osmnáct let. Tato činnost, díky pochopení desítek našich recenzentů, přinesla české matematické komunitě knihy za více než 5 milionů Kč.

Vraťme se však k Ivanově vědecké práci. Po mnoho let spolupracuje s řadou domácích i zahraničních matematiků, velmi intenzivně zejména s Wolfhardem Hansem (Univerzita Bielefeld). Spolu s ním

napsal téměř dvacítku pozoruhodných originálních prací z klasické i abstraktní teorie potenciálu. O jejich kvalitě mj. vypovídají tituly prestižních časopisů, v nichž jsou (i opakovaně) publikovány: *Advances in Mathematics*, *Journal of Approximation Theory*, *Journal d'Analyse*, *Journal für reine und angewandte Mathematik*, *Mathematische Annalen*, *Mathematische Zeitschrift* či *Potential Analysis*. Svými pracemi si Ivan vydobyl široké mezinárodní uznání, které se odrazilo ve více než padesáti pozváních k zahraničním pobytům. Delší dobu pobýval v Anglii, Francii, Nizozemsku, Švédsku, USA a jako visiting professor v Německu. Měl zvané přednášky např. v Dánsku, Finsku, Irsku, Itálii, Japonsku, Německu, Rakousku, Švédsku či Tunisu. Je členem-korespondentem Bavorské akademie věd a nositelem významných zahraničních vyznamenání (*Chevalier dans l'Ordre des Palmes Académiques*, *Österreichisches Ehrenkreuz für Wissenschaft und Kunst I. Klasse*). Podílel se na organizaci konferencí z teorie potenciálu ve Francii, Nizozemsku a Švédsku a spolupodílel se na organizaci dvou celosvětových konferencí s tímto zaměřením, které se konaly v Čechách.

Ivan je velmi oblíbeným pedagogem. Výborně přednáší, vedl desítky ročníkových a diplomových prací a pod jeho vedením získalo 5 žáků hodnost/titul CSc./Ph.D. Jeho dlouholetý zájem o historii matematiky mu usnadňuje cestu k širší matematické veřejnosti, které přiblížil osobnosti významných matematiků i jejich výsledky. Tento zájem odráží jeho přesvědčení, že pro kvalitní pedagogickou i vědeckou práci je nezbytné znát původ matematických pojmů a teorií, jejich vývoj i význam matematických poznatků. Má silný smysl pro uchovávání historické paměti. Psaní vzpomínkových článků nepovažuje v žádném případě za ztrátu času. Projevuje v nich uznání a vděčnost učí-

telům a kolegům, kteří ho ovlivnili, a to nejen matematicky (V. Jarník, J. Král, J. Mařík, I. Černý, M. Brelot, G. Choquet, H. Bauer, A. Cornea). Z desítek jeho historicky a biograficky laděných článků jsou patrné jeho hluboké znalosti i jeho široký odborný záběr. Z posledních zmiňme např. Pojem kompaktnosti: původ, vývoj a význam. Společně s Martinou Bečvářovou nedávno napsal historickou studii *Jarník's notes of the lecture course Punktmengen und reelle Funktionen by P. S. Aleksandrov (Göttingen 1928)* a jejich obsáhlá monografie *Karl Löwner and Lipman Bers. Pre-war Prague mathematicians* je připravena do tisku.

Ivan má velmi silný smysl pro povinnost a pro práci ve prospěch celku; nepatří k lidem, kteří pracují jen pro sebe a starají se jen o sebe. Povinnosti si bere k srdci někdy až příliš. Jeho práci charakterizují obětavost, preciznost, perfekcionismus a korektnost. V době, kdy zastával funkci proděkana a zástupce děkana MFF UK (1993–1999) a děkana MFF UK (1999–2005), se vzdal několika prestižních zahraničních pozvání, zásadně omezil cestování a práci pro fakultu věnoval nesmírné úsilí. Na druhé straně, i přes velké pracovní nasazení, dokázal neztratit kontakt s matematikou. Nerezignoval ani na vědeckou, ani na pedagogickou práci a do současné doby přednáší, aktivně publikuje a projevuje zájem o dění ve vědě i v akademickém prostředí. V letech 1993–2005 přispěl značnou měrou k formování MFF UK jako *research faculty*. Kladl důraz na vědecký výkon a nároky na kvalifikační růst pracovníků, rozšiřování mezinárodní spolupráce, zlepšování povědomí o fakultě a o zvyšování její prestiže na UK, doma i v zahraničí. Dbal i o vnitřní integritu fakulty sdružující fyziky, informatiky a matematiky, na dobré vztahy s vedením Univerzity a s AV ČR. Tehdy se také uskutečnila celá řada opatření směřujících k vy-

tvoření důstojného prostředí v objektech, které MFF spravuje. Jako děkan se s úspěchem vyrovnal s obnovou fakulty po ničivé povodni v roce 2002, kdy dvě budovy fakulty byly těžce zasaženy. Zejména významná byla obnova a včasné otevření nové matematické knihovny v karlínské budově fakulty v roce 2004.

V roce 2008 byl jmenován vládou do předsednictva Grantové agentury ČR, kde působí jako místopředseda a zodpovídá za oblast věd o neživé přírodě. Za situace, kdy téměř všechna výzkumná pracoviště trpí nedostatkem institucionálních prostředků a potřeba účelových financí je čím dále tím větší, je to náročná pozice. Jen lidé z jeho blízkého okolí vědí, kolik času, energie a konkrétní práce ho tato funkce stojí; Ivan se snaží sloužit vědecké komunitě co nejlépe, jak to jen vnější a zpravidla málo ovlivnitelné okrajové podmínky dovolují.

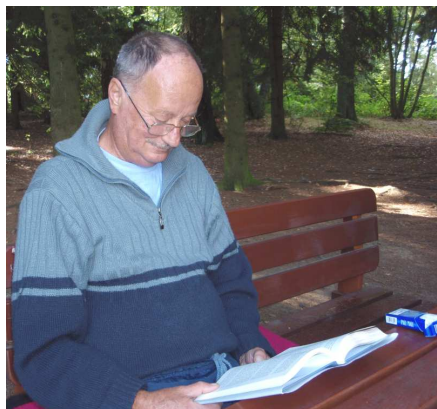
Je jedním z těch, kteří se zasloužili o to, že MFF patří k nejlépe hodnoceným fakultám u nás. Jako lidé, kteří mohou z bezprostřední blízkosti Ivana sledovat, oceňujeme jeho vědecké úspěchy a množství práce, které za sebou zanechává. Stejně tak si však ceníme jeho přátelství a možnosti kdykoliv se na něj obrátit – mnohokrát nezištně pomohl lidem s jejich nejen odbornými, ale i lidskými problémy. Víme to, vážíme si toho a přejeme si, aby to věděli i ostatní.

*Miroslav Brzezina, Jaroslav Lukeš,
Vladimír Souček a Jiří Veselý*

28. 11. 2013 ZEMŘEL JOSEF ŠTĚPÁN

Prof. RNDr. Josef Štěpán, DrSc., se narodil 12. 9. 1943 v Praze, celý život prožil v Roztokách u Prahy.

V mládí se rozhodoval mezi svou náklonností k literatuře a k matematice, pro nás naštěstí zvítězila matematika a litera-

tura zůstala Josefovým koníčkem. První významný krok ke své matematické kariéře učinil Josef Štěpán v roce 1965, když po absolvování Matematicko-fyzikální fakulty UK pokračoval ve vědecké aspirantuře pod vedením prof. Jaroslava Hájka, osobnosti, která významně ovlivnila rozvoj matematiky u nás. Kandidátskou práci obhájil v roce 1968 a od té doby zůstal matfyzu věrný. Stal se velmi oblíbeným přednášejícím a uznávaným odborníkem v oblasti teorie pravděpodobnosti. V Československu zaváděl výuku moderní pravděpodobnosti, pro kterou napsal velmi cennou učebnici *Teorie pravděpodobnosti; matematické základy* (Academia, 1987). Jeho přednášky byly téměř vždy pronášené z paměti, poučné bylo sledovat důkazy vznikající na tabuli i s občasným zaváháním a následnou opravou. Josefova schopnost vystihnout matematickou podstatu problému byla obdivuhodná, přednášky nebyly utopené v technických detailech, hlavní bylo pochopit souvislosti a význam vykládané látky. Josef Štěpán je také spoluautorem oceňované monografie *Stochastic modeling in economics and finance* (Kluwer, 2002) a autorem více než čtyřiceti původních článků publikovaných v prestižních mezinárodních časopisech. Zpočátku byly jeho hlavním odborným zájmem limitní věty v pravděpodobnosti, extrémní pravděpodobnostní míry a je-

jich nosiče, rozdělení s danými marginálami. Později se jeho zájem přesunul ke stochastické analýze a jejím finančním i jiným aplikacím. V těchto oblastech Josef Štěpán také vychoval řadu aspirantů a doktorandů.

Kromě této vědecké a pedagogické práce se Josef Štěpán také věnoval práci pro fakultu a pro českou a československou matematiku obecně. Na MFF UK byl proděkanem, předsedou akademického senátu, členem vědecké rady a dvanáct let také vedoucím katedry pravděpodobnosti a matematické statistiky, byl také členem a předsedou Českého národního komitétu pro matematiku a členem několika redakčních rad. Za tyto své zásluhy získal také mnohá ocenění, jmenujme Cenu ministra školství, mládeže a tělovýchovy ČR, pamětní medaile Univerzity Karlovy, Matematicko-fyzikální fakulty UK a Jednoty českých matematiků a fyziků.

Josef byl ale nejen vynikajícím matematikem a pedagogem a schopným vedoucím, byl to především inspirativní a laskavý člověk. Jako takový se nezapomenutelně vryl do paměti nám, kteří jsme byli jeho žáky a kolegy. Nejsem sám, kdo rád vzpomíná na jeho schopnost uklidnit napjatou situaci a najít (mnohdy nečekané a překvapivé) řešení přijatelné pro všechny. Velmi jsem obdivoval jeho schopnost řešit problémy v klidu a bez zbytečných hádek, umění v pravý čas povzbudit. Schopnost obětavé práce pro celou je možná důsledkem jeho další lásky, volejbalu, který hodně a na vysoké úrovni hrával v mládí. A klid jistě získával i při poslechu vážné hudby, kterou miloval a se sběratelskou vášní nakupoval.

Jako student jsem k Josefovi velmi rád chodil na konzultace. Sdílel pracovnu s Josefem Machkem a konzultace často přerostly ve velmi zajímavý (odborný) rozhovor obou pánů, ve kterém jsem se měl možnost mnohému přiučit a pochopit, jak

málo toho umím. Jedinou nevýhodou těchto konzultací bylo, že oba Josefové byli náruživí kuřáci. Někdy, pravda, díky tomu konzultace neprobíhala moc vážně; například když si Josef Štěpán v rozržitosti místo cigarety vzal tužku a snažil se ji, naštěstí neúspěšně, zapálit. Záchvat smíchu, který jsem dostal, tehdy ukončil veškerou snahu o vážnou debatu. Později, již jako kolegové na stejné katedře, jsme si velmi rozuměli ve starostech o dům a zahradu, vyměňovali jsme si zkušenosti a nápady. Musím říci, že některá Josefova řešení jsou nezapomenutelná, jako třeba návod jak vyrobit dva žebříky z jedné štafli. Při takových diskusích jsme se občas v pátek odpoledne zapomněli v Karlíně a debatovali až do pozdních hodin.

Jako vedoucí katedry Josef dbal na to, abychom se scházeli i při neformálních příležitostech. Každoročně jsme pořádali alespoň jeden výlet po okolí Prahy. Josef měl pěší výlety nesmírně rád, ale zároveň dbal na to, abychom se příliš neuhnali. Rychlost, nebo spíš loudavost jeho chůze byla pověstná, díky tomu jsme na druhé straně měli dost času na vyprávění i sledování okolí. Památné jsou výlety do Prokopského údolí či ze Svatého Jana pod Skalou na Karlštejn.

Josef Štěpán až do posledních chvil chodil na katedru, měl radost z výuky a ze svých studentů, těšil se na každou přednášku i seminář. Po předání proděkanství získal konečně více času, který mohl věnovat matematice i své rodině a milovaným třem vnoučatům. Ještě v září jsme společně oslavili jeho životní jubileum celodenním seminářem na jeho počest. Bohužel, Josefovým nečekaně rychlým odchodem jsme ztratili velkého učitele, matematika, ale hlavně mimořádného člověka a přítele, který nám bude všem chybět.

Daniel Hlubinka

VELKÉ OTÁZKY SOUDOBÉ KOSMOLOGIE

Kosmologická sekce České astronomické společnosti a Jednota českých matematiků a fyziků si vás dovoluují pozvat na veřejný seminář věnovaný důležitým otázkám dnešní kosmologie. Seminář se bude konat v pátek dne 3. října 2014 od 15 hodin v Modré posluchárně Matematického ústavu AV ČR v Žitné 25 (přízemí zadní budovy), Praha 1. Na programu budou následující přednášky:

Soňa Ehlerová (Astronomický ústav AV ČR): *Mezihvězdná hmota v galaxiích: prvních 100 let pozorování*

Petr Kulhánek (FEL ČVUT): *Byly objeveny reliktní gravitační vlny?*

Vladimír Wagner (Ústav jaderné fyziky AV ČR): *Co dnes víme o temné (skryté) hmotě?*

Bližší informace lze získat na tel. číslech 241 492 651, 222 090 712 nebo na adresách nasa@seznam.cz, krizek@cesnet.cz

Vladimír Novotný

KONFERENCE KE 100. VÝROČÍ NAROZENÍ ZDEŇKA KOPALA

Česká astronomická společnost společně s mnoha dalšími institucemi pořádá v Litomyšli ve dnech 8.–12. září 2014 mezinárodní konferenci *Living Together: Planets, Host Stars and Binaries*. Konference je věnována přednímu numerickému matematikovi a astronomu Zdeňku Kopalovi, který se mj. intenzivně zabýval dvojhvězdami a letos by se dožil sta let (viz *PMFA* 3 (2004), 244–257). Bližší informace: zejda@physics.muni.cz.

Michal Krížek

Odhalený fyzikálny vzťah

Vo všetkých fyzikálnochemických a elektrotechnických učebniciach a monografiách sa uvádza Ilkovičova rovnica, ktorá umožňuje určovať koncentráciu skúmanej látky v elektrolyzovanom roztoku, ako základná rovnica teoretickej polarografie. Je to najznámejší fyzikálny vzťah fyzika zo Slovenska.

Dionýz Ilkovič (18. 1. 1907–3. 8. 1980) zmaturoval s vyznamenaním na reálnom gymnáziu v Prešove. V rokoch 1925–1929 vyštudoval chémiu, fyziku a matematiku na prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Vedecky začal pracovať na Fyzikálno-chemickom ústave, ktorého prednostom bol Jaroslav Heyrovský (1890–1967), neskorší nositeľ Nobelovej ceny (1959). V roku 1932 dosiahol Ilkovič doktorát za prácu *Štúdium polarizácie ortuťovej kvapkovvej elektródy pri elektrolytickom rozklade vody*. V školskom roku 1937/1938 bol na študijnom pobyte v Paríži. Až do odchodu na Slovensko (1940) učil aj na rôznych pražských stredných školách. Stal sa riadnym profesorom SVŠT (1943) a Slovenskej univerzity (1944). Akademikom SAV bol od jej začiatku (1953).

Fyzikálny popis deja

Profesor Heyrovský objavil (1922) novú metódu kvalitatívnej analýzy chemických roztokov meraním elektrického prúdu prechádzajúceho medzi tzv. nepolarizovateľnou elektródou a ortuťovou kvapkovou elektródou. Kvantitatívny vzťah medzi meraným prúdom a faktormi, ktoré ho určujú, objavil a uverejnil (1934) Dionýz Ilkovič. Popísal elektródový dej parciálnou diferenciálnou rovnicou, ktorú vyriešil a výsledok vyjadril ako vzťah medzi limitným difúznym prúdom a koncentráciou redukovanej látky, rýchlosťou prietoku ortuti sklenenou kapilárou, časovým

intervalom medzi dvomi po sebe nasledujúcimi okamihmi odkvapnutia kvapky, počtom elektrónov, ktorý prijíma jedna častica redukovanej látky a jej difúznym koeficientom. Podrobné zdôvodnenie uverejnil v roku 1938. Jeho rovnica sa stala svetoznáma a patrí k veľmi presným kvantitatívnym zákonom fyzikálnej chémie. D. Ilkovič prispel aj k riešeniu ďalších otázok teórie polarografickej metódy, vysvetlil niektoré anomálie na polarografických krivkách a podal návod na identifikáciu rozličných látok na základe tzv. polvlnového potenciálu.

Štúdium a vyučovanie

Chaos a neporiadok je vlastne najväčší poriadok, lebo je to štatisticky najpravdepodobnejšie uloženie vecí. Aj táto vtipná veta je v učebnici, ktorej autorom je profesor Ilkovič. Uverejnil vyše 20 pôvodných vedeckých prác a rozpráv vo vedeckých časopisoch. Zostavil prvú slovenskú modernú vysokoškolskú učebnicu fyziky i učebnicu vektorového počtu. Bol zasväteným vysokoškolským učiteľom s obdivuhodným spôsobom prednášania. Vedel vhodnou formou sprístupňovať náročné partie fyziky a fyzikálnej chémie. Výrazným spôsobom zasiahol do budovania vysokého školstva na Slovensku. Presadil veľkorysé riešenie vedeckej výchovy pre aspirantov. Stal sa organizátorom slovenskej fyzikálnej vedy. Jeho údaje a práce sa vyznačujú stručnosťou a jasnosťou i originálnym poňatím, ktoré dosvedčuje o bádavom duchu. Povahou je veľmi skromný, nenáročný, úplne nezištne oddaný vede (prof. Heyrovský o Ilkovičovi).

Nezabudnuteľná osobnosť

Dionýz Ilkovič mal mimoriadny zmysel pre spravodlivosť a čestnosť. Bol vzorom človeka s rýdzim charakterom a ušľachtilými zásadami. Skvelá povest' profesora Ilkoviča robí z neho legendu s prirodzenou úctou k jeho osobnosti.

Dušan Jedinák